

ROLUL AUTONOMISMULUI VALORILOR PENTRU SENSUL UMAN

Irina GÎNCU

Universitatea de Stat din Moldova

Autorul pune în discuție teoria valorilor din perspectiva obiectivismului filosofic, expunând ideile cu privire la aceasta înaintate de către Neo-Kantienii Școlii Filosofice de la Baden. Conceptul de valoare este analizat prin prisma abordărilor lui W.Windelband și H.Rickert. Se descriu caracteristicile, formele, funcțiile valorilor, precum și procesul de evaluare a acestora și impactul teoriei valorilor asupra procesului educațional.

Cuvinte-cheie: teoria valorilor, obiectivism filosofic, neo-kantieni, proces educațional.

THE ROLE OF THE AUTONOMISM OF VALUES FOR HUMAN SENSE

The article deals with the theory of values from the point of view of objectivists' philosophers. It exposes the theory of values expressed by the Neo-Kantianists from Baden Philosophy School. The concept of value is analyzed from the point of view W.Windelband and H.Rickert. It discusses the value characteristics, forms, functions and the process of valuation and considers the impact of the theory on the educational process.

Keywords: theory of values, philosophical objectivism, Neo-Kantianists, educational process.

În viziunea axiologică obiectivistă, valorile nu sunt dependente de subiectul care valorizează, ci aparțin în mod intrinsec lucrurilor. Obiectele sau persoanele au o anumită valoare utilitară, vitală, estetică sau morală, așa cum ele au volum, densitate, masă sau culoare. Deoarece valoarea aparține obiectului, sesizarea de către subiect a valorii este un act de cunoaștere.

Obiectivismul împarte oamenii în două categorii: unii recunosc și prețuiesc valorile adevărate, alții cred în valori false. „Cei din prima categorie sunt specialiști sau „experți”, iar ceilalți au doar o alegere de făcut: să renunțe la propria judecată și să asculte întru totul de sfaturile celor pricepuți” [1].

Valoarea nu poate fi redusă la actul psihologic al dorinței, deoarece nu tot ce este dorit este valoros. Astfel, opțiunile axiologice implică nu ceea ce se dorește, ci premisele și criteriile obiective. Punerea în lumină a aspectului obiectiv este comentată de reprezentanții obiectivismului axiologic, care contrazic formula subiectivistă, conform căreia obiectele sunt valori pentru că subiectul le valorizează prin propria formulă: subiectul valorizează obiectele pentru că ele sunt valori. În acest context, W.Petty remarcă existența unei valori intrinseci lucrurilor. G.Locke definește valoarea prin capacitatea unui lucru de a satisface trebuințe sau plăceri omenești. W.Höfding concepe valoarea prin capacitatea unui obiect fie de a procura o satisfacție imediată, fie de a servi ca mijloc pentru procurare. Adam Smith privește valorile în raport cu satisfacerea trebuințelor și a dorințelor umane.

Poziția și argumentele obiectivismului axiologic au avut parte de o abordare din perspectiva aprioristă, reprezentată de adepții neokantieni de la Baden. Neokantienii Școlii de la Baden au legitimat teoria generală a valorilor de pe poziția autonomismului, susținând primatul absolut al valorii și opoziția existență-valoare. Această opoziție a avut coloratura sa, reprezentând opoziția dintre judecata de existență și judecata de valoare. Pentru neokantieni, valorile constituie principii eterne și absolute, independente atât de lumea reală, cât și de subiectivitatea umană, alcătuind un univers *a priori*. Spre deosebire de Școala de la Marburg, care a elaborat un punct de vedere normativist, neokantienii au adus contribuții importante în elaborarea filosofiei valorilor și a culturii.

Creatorul de bază al școlii neokantiene de la Baden este Wilhelm Windelband, fondatorul „filosofiei valorilor”, care va avea o amplă răspândire la începutul secolului al XX-lea. Windelband preconizează întâi de toate o „întoarcere la Kant”. Filosofia nu are ca obiect existențe particulare, ci normele la care gândirea, acțiunile și sentimentul trebuie adecvate, dacă vor să fie valide.

Filosoful, afirmă Windelband, trebuie să devină o știință critică a valorilor general valabile, o știință a ceea ce este necondiționat, valabil în orice timp și având ca subiect: logicul, eticul, esteticul, sacrul.

Windelband a considerat că valorile sunt valori numai pentru o conștiință normativă, fără raportarea la conștiința empirică. Windelband a înțeles și a prețuit expresia conceptuală a unui fenomen pe care pozitivismul și neopozitivismul l-au ignorat: spiritul care nu se ieșuiează în cunoașterea naturii sau în cunoașterea

cunoașterii. Nucleul rațional al tezei lui Windelband despre conștiința valorică se sprijină pe ideea că aceasta pleacă de la conștiința empirică.

Vrednicia lui Windelband este în a diferenția conceptul axiologic de cel gnoseologic. În pofida dominației teoriei cunoașterii la sfârșitul veacului trecut, Windelband susține că valoarea sau existența ideală este ceva dat nu prin experiență și gândire, iar cunoașterea se mărginește la ceea ce este real. Deci, ceea ce trebuie să fie apare nu în știință, dar în conștiință. Totodată, se ilustrează principiul deosebirii dintre valoare și existență și se afirmă că valoarea s-ar pierde, dacă norma ar coincide cu realitatea, adică existența și-ar pierde valoarea ei proprie.

Amplificarea filosofiei cu o nouă disciplină – a axiologiei s-a datorat sensibilității valorice. Windelband a înțeles că era nevoie de un câmp teoretic nou; alături de ceea ce este real și existent trebuia de descoperit nonexistentul și nonrealul. Acest tărâm al ideilor platonice a fost denumit „tărâm al valabilității”, iar „valoarea valorează” a devenit motoul axiologic pentru despărțirea, din punct de vedere metodologic, a valorii de realitate.

Windelband a avut curajul să opună concepțiilor intelectualiste, după care intelectul posedă „premise certe”, afirmarea precum că aceste premise sunt „pre-judecăți”, adică judecăți care *premerg* de fapt ca fundament al întregii reflecții. Mai târziu, filosoful le numește „axiome”.

Neokantianul este cu adevărat preocupat de valoarea teoretică sau de norma adevărului. Pentru Windelband, valoarea teoretică este pur formală, dar sublinia „necesitatea și valabilitatea universală” a adevărului care era definită drept „o parte a teoriei valorilor sau a imperativului”.

Ca și ceilalți neokantieni, Windelband rupe orice legătură cu psihologismul și nici nu încearcă să polemizeze. El conturează caracterul de valabilitate al adevărului, iar valabilitatea nu se raportează la conștiință. Filosoful german era convins de existența „conștiinței în sine”, generice, ceea ce înseamnă că neokantienii valorști erau încă dominați de concepția care leagă adevărul de natură și de gândirea matematică.

Totuși, atât Windelband, cât și Rickert subliniază deosebirea dintre istorie și natură, pe primul plan în filosofia istoriei sunt valorile umane, iar omul este obiectul cercetării istorice.

Introducerea omului în filosofie nu înseamnă pentru Windelband reluarea subiectivismului. La fel ca și Hegel, Windelband definește omul prin prisma valorilor: „Omul desfășoară în sine valori suprapersonale pe care le exteriorizează” [2].

În lucrările sale asupra istoriei filosofiei Windelband a remarcat o concepție nouă despre importanța valorilor. O trăsătură originală a poziției filosofului este asumarea istorismului fără teama de relativism. El crede în valoarea istorismului și, ca și discipolul lui Kant, împarte istoria filosofiei în două părți: cea dinaintea și cea după Kant. Windelband a preluat multe din ideile lui Fichte și Hegel, mai ales își însușește principiul hegelian al sintezei dialectice dintre logic și istoric.

Pentru H. Rickert, teoria cunoașterii este înțeleasă ca parte integrantă a teoriei generale a valorilor. Rickert se opune psihologismului și abordărilor metafizice. Sub influența lui Windelband, a propus o concepție despre filosofie ca „teorie a valorilor” și a deosebit „imperiul valorilor” al cărui caracter fundamental nu este acela de a exista, ci de „a valora” de lumea realității, obiect al științei.

Rickert renunță la logica corelativă și la constructivismul teoriilor lui Kant. Prin concepția sa, Rickert promovează o critică împotriva dialecticii. Rickert de asemenea a apreciat teoria valabilității, punând în evidență o concepție nouă despre transcendență și formulează o teorie în care poziția principală revine valorii. Valorile alcătuiesc un univers în sine, transcendent oricărui subiect sau obiect și constituie fundamentul realității obiective. Valorile nu există, ci au valabilitate. Pentru Rickert, valorile explică și fondează totul. Sfera valorilor este o lume a realului imanent, care constituie obiectul cunoașterii. Rickert a studiat distincțiile dintre valoare și existență, sens și valoare, valori și bunuri, formulând premise fundamentale ale analizei și problematicii axiologice. După Rickert, deosebirea dintre existență și valoare este că se poate admite o negare a existenței, nu și o „existență negativă”, care s-ar opune „existenței pozitive”. În timp ce valoarea poate fi în general negată, se admite neantul, nonvaloarea sau valoarea negativă.

Fiind considerată obiect al cunoașterii, valoarea devine un pretext de reconstrucție a teoriei cunoașterii. Rickert elaborează concepte care lămuresc raporturile dintre lucruri și bunuri, bunuri și valori, valoare și apreciere, valabilitate și valorizare. El consideră că valoarea nu este „reală”, pentru ca să nu se confunde cu obiectele reale. „Bunurile și aprecierile nu sunt valori, ci uniri de valori cu realități. De aceea, valorile însele nu se află nici în domeniul obiectelor reale, nici în cel al subiectelor reale, ci alcătuiesc un domeniu în sine, dincolo de obiect și subiect” [3].

Metodologismul axiologic rickertian explică istoria și cultura prin prisma valorilor. Se impune primatul valorilor asupra oricărui concept real sau logic. Viziunea lui Rickert este dualistă: realități și valori, iar problemele filosofiei rezultă din acest cuplu. După C.I. Gulian, filosofia lui Rickert duce lipsă de verificări concrete psihologice sau istorice. „Rickert rămâne pe planul abstracțiilor metodologice și se mulțumește să-și afirme punctul de vedere analitic, metodologic” [4]. Abordarea rickertiană heterologică izolează momentele realității și se declară împotriva oricăror antinomii dialectice, afirmând că doar heterologia și nu autonomia este soluția omului teoretic. În concepția lui Rickert, constituția și logica gândirii hotărăsc natura existenței reale.

Această abordare a fost criticată de Nicolai Hartmann, pe care o denumește finalism. Finaliștii nu percep decât scopuri, țeluri și valori, dar nu înțeleg raportul dintre acestea. Ei ignoră tot ce se opune valorilor, diferite fenomene care nu sunt valori, dar care condiționează valori: momentele biologice, psihice, economice și sociale.

Rickert neagă faptul că axiologia ar putea lua ceva din istorie sau psihologie. La fel este categoric împotriva recunoașterii actului de valorizare ca fenomen psihic. Rickert ignoră psihologia și reduce fenomenele complexe ale psihologiei la intelect și nici nu încearcă să comenteze diverse fenomene psihice. Pentru el, actul valorizării nu înseamnă nimic misterios, iar noțiunea „trăire” este eliminată, fiind considerată intuiționistă.

Fiind contemporan cu Nietzsche și Freud, care au cercetat nivelurile conștiinței, Rickert le consideră „erori”.

Școala de la Baden, prin reprezentanții cei mai de vază, a contribuit la despărțirea hotărâtă a științelor istorice și ale culturii de științele naturii. Windelband și Rickert au pus sub semnul întrebării caracterul generalizator și științific al istoriei. Împărțind științele în *generalizatoare* și *individualizatoare*, Rickert afirmă totuși că istoria trebuie raportată la valori și că principiul sintezei trebuie să fie „o raportare valorică”, iar omul se află în centrul cercetării istorice.

Neokantianismul rămâne o experiență filosofică idealistă, care pune probleme și propune soluții demne pentru procesul complex al reconstrucției filosofice din secolul al XX-lea. După A.Boboc, realizarea principală a neokantienilor este înțelegerea filosofiei ca domeniu al culturii; ca metodologie generală a științelor; ca fundament al teoriei valorilor și culturii și ca fundament al progresului moral și uman.

Normativismul Școlii de la Baden se manifestă ca o reacție față de psihologismul și pozitivismul care dominau în acea epocă. A.Boboc apreciază valoarea incontestabilă a filosofiei neokantiene, care se manifestă prin delimitarea minuțioasă conceptuală filosofică ca bază a științelor și a filosofiei însăși [5]. Neokantienii au elaborat o viziune unitară despre cunoaștere, creație și cultură. Elaborarea dată a fost orientată spre valori, umanism și libertatea personalității. Aceste abordări rămân subordonate ideilor liberalismului și modelului clasic al omului.

Teoriile obiectiviste ale valorilor prezintă valoare ca ceva immanent lucrurilor, ca esențe absolute, supratemporale, transcendente și independente de subiecții valorizanți. Valoarea, în viziunea teoriilor obiectiviste, reprezintă niște arhetipuri atemporale, situate deasupra istoriei și oamenilor. Aceste teorii ignoră determinarea social-istorică a valorilor, fundamentând valorile pe apriorism și transcendență. Petre Andrei numește astfel de teorii „materialiste” [6]. Filosoful român afirmă că valoarea nu există în afara aprecierii umane, a sensibilității axiologice și este obiectiv determinată. În acest sens, obiectivitatea axiologică se deosebește de obiectivitatea ontologică a existenței sau de obiectivitatea sociologică a legilor dezvoltării sociale. Distinctivitatea obiectivității axiologice reiese din specificul relației subiect-obiect, din subiectul valorizator și obiectul valorizat. În același timp, obiectivitatea axiologică nu se poate separa de alte forme de obiectivitate, întrucât valorile sunt produse, expresii și relații care satisfac necesitățile și aspirațiile umane.

Omul este punctul de plecare și de sprijin în acțiunea educativă, moment care a parcurs și continuă să parcurgă în societatea modernă. Considerațiunile explicative asupra naturii omului, potențialului său psihocultural și creativ alcătuiesc repere importante pentru conținuturile și metodologiile diferitelor genuri de acțiuni și forme ale educației.

Cercetările în domeniul vizat și constatările noastre permit să scoatem în evidență trăsăturile specifice ale educației, care se bazează pe teoriile ce absolutizează sensul general uman. În acest sens, educația trebuie să fie generală și nu pentru un anumit scop sau rol în societate. Individul este considerat eul microcosmic, care se află în procesul de a deveni tot mai asemănător cu eul absolut. Acest individ este de asemenea caracterizat prin voința după perfecțiune, pentru că persoana ideală este perfectă. Scopul acestei educații este de a încuraja

individul în căutarea adevărului. În acest scop, oamenii trebuie să dorească cunoașterea adevărului și să depună efort pentru aceasta. Putem concluziona că educația în acest spirit este împotriva valorilor bazate pe materialism, achiziționarea de bunuri și carierism.

Referințe:

1. Morar V. Etica. - București: Editura Universității, 2006, p.8.
2. Gulian C.I. Axiologie și istorie în gândirea contemporană. - București: Editura Academiei Române, 1991, p.30.
3. Ibidem, p.32.
4. Ibidem, p.35.
5. Boboc A. Filosofia contemporană. Orientări și stiluri de gândire semnificative. - București: Editura Didactică și Pedagogică, 1995.
6. Andrei P. Filosofia valorii. - Iași: Polirom, 1997.

Prezentat la 16.11.2012